

MODERNITETSFORESTILLINGER OG MODERNISERINGSBESTRÆBELSER I GLOBALT PERSPEKTIV

■ CASPER ANDERSEN & NIELS BRIMNES

Modernitet markerer altid forskel i tid og rum. Forskel til dem, der levede i de førmoderne samfund. Og forskel til dem, der levede og endnu lever uden for det stadig voksende område, hvor moderniteten råder. Men modernitetens markering af forskel findes både i 'svage' og 'stærke' varianter.¹ I de svageste versioner anvendes modernitetskategorien som en ren epokal betegnelse, der afgrænser en bestemt historisk periode. Der hersker dog langt fra enighed om modernitetens begyndelsepunkt, der eksempelvis er blevet knyttet til den videnskabelige revolution fra renæssancen og frem til slutningen af 1600-tallet, til 1700-tallets politiske revolutioner og den industrielle revolution fra omkring år 1800.²

Udfordringerne med at bestemme moderniteten vokser yderligere, når begrebet anvendes i 'stærk' form, dvs. hvor modernitetsbegrebet udfyldes med et konstituerende indhold, der skal være til stede, for at noget kan være moderne. Dette indhold inkluderer typisk nationsbygning, sekularisering, videnskabsfunderet rationalitet, kapitalisme og individualisering.³ Ofte indholdsbestemmes moderniteten i modstilling til tradition. I økonomen Joseph Stiglitz' 'stærke' udlægning udgør moderniteten

a movement from traditional relations, traditional ways of thinking, traditional ways of dealing with health and education, traditional methods of production, to more "modern" ways. For instance, a characteristic of traditional societies is the acceptance of the world as it is; the modern perspective recognizes change, it recognizes that we, as individuals and societies, can take actions that, for instance, reduce infant mortality, extend lifespans, and increase productivity. Key to these changes is the movement to "scientific" ways of thinking, identifying critical variables that affect outcomes, attempting to make inferences based on available data, recognizing what we know and what we do not know.⁴

1 *American Historical Review*: 'Historians', 633-4

2 Wagner: 'Modernity', 9950.

3 Gluck: 'The end of elsewhere', 677-8

4 Stiglitz: 'Towards a New Paradigm', 5.

Et andet eksempel på en stærk version af moderniteten finder vi hos den danske idehistoriker Hans-Jørgen Schanz. Han har defineret modernitetens fire grundelementer således: 1) menneskets forhold til naturen er afsakraliseret, 2) reglerne for menneskers omgang med hinanden er alment begrundelige og kan vinde demokratisk tilslutning, 3) menneskets forhold til sig selv har evnen til selvbestemmelse som formål, samt 4) religion er et privat anliggende. "Modernitet foreligger kun", fremhæver Schanz, "når alle fire dimensioner realiseres samtidigt".⁵ Schanz bestemmelse er normativ og idealtypisk: Den angår, hvordan den fuldt udfoldede modernitet burde se ud i dens rene – men aldrig fuldstændigt realiserede – form.

Der er naturligvis mange konkurrenter til denne modernitetsforståelse. Særligt to fortjener at blive fremhævet: modernitet som uophørlig forandring og modernitet som et Janushovedet fænomen med en mørk side. Som eksempel på førstnævnte beskrev filosofen Marshal Berman i 1982 moderniteten som erfaringen af verdens fundamentale ustabilitet og foranderlighed – med et klassisk citat fra *Det kommunistiske Manifest*, som i øvrigt er et af de mest brugte til at karakterisere moderniteten: "alt fast og solidt fordufter".⁶ Sociologen Zygmunt Bauman er en væsentlig repræsentant for den mørkere udlægning af moderniteten. Med udgangspunkt i kritisk teori og Max Webers begreb om formålsrationalitet argumenterer Bauman for, at Holocaust – forstået som det passionsløse, bureaukratiske optimerede folkemord – forudsatte modernitetens teknologiske kapacitet og effektive organisation: "Without modern civilization and its most central achievements, there would be no Holocaust".⁷ Dette syn er unægteligt fjernt fra en indholdsbestemmelse af moderniteten som en attraktiv regulering af menneskets omgang med naturen, hinanden og det guddommelige.

Stærke udgaver af modernitetsbegrebet sætter også den geografiske lokalisering af modernitetens oprindelse til debat. Traditionelt blev modernitetens ophav placeret i det vestlige Europa, og det er typisk samfundsudviklingen her, som er blevet brugt til at fastsætte dens begyndelse. De seneste tyve år har imidlertid budt på en intens debat om, hvorvidt højt udviklede samfund uden for Europa – i Kina, Indien og Mellemøsten – ikke også havde andel i eller bidrog til moderniteten.⁸ Det er i forlængelse heraf blevet fremført, at samfund uden for Vesten kunne være moderne på deres egen måde, hvorfor man begyndte at anvende modernitetsbegrebet i flertal. En god illustration heraf er, at det amerikanske tidsskrift *Daedalus* først udgav et nummer i 1998 med titlen *Early modernities* og fulgte to år senere op med et om *Multiple modernities*.⁹ Disse diskussioner er uafklarede, men

5 Schanz: 'Hvad er Modernitet?', 38.

6 Marx & Engels: *Udvalgte Skrifter*, 30. Berman, *All that is solid*.

7 Bauman: *Modernity and the Holocaust*, 87.

8 Islamoglu and Perdue: *Shared Histories of Modernity*.

9 *Daedalus*: 'Early modernities'; *Daedalus*: 'Multiple modernities'.

tendensen går mod at udvide 'moderniteten' både i tid og rum. Moderniteten bliver derfor i disse år både ældre, mindre vestlig og mere varieret.

Pointen med disse introducerede markeringer er ikke at tage stilling til, hvilket modernitetsbegreb, der er mest dækkende, men at fremhæve, hvor u håndterligt begrebet er. I dette temanummer sigter vi da heller ikke på en filosofisk eller idealtypisk indholdsbestemmelse af, hvad modernitet *er*. I stedet er tilgangen historiefaglig og har form af undersøgelser af modernitet både som et diskursivt forhandlet fænomen i specifikke historiske kontekster og som en proces, hvor forestillinger om modernitet er blevet forsøgt omsat i praksis. Det er disse to niveauer – og forbindelserne imellem dem – vi ønsker at indfange med betegnelserne modernitetsforestillinger og moderniseringsbestræbelser.

Som diskursivt forhandlet fænomen og begreb har 'modernitet' – og afledte former som 'moderne', modernisme og modernisering – været indlejret i semantiske felter, som en række aktører med meget forskelligartede dagordener har kæmpet om at definere, appropriere og anvende.¹⁰ I global kontekst har spørgsmålet om moderniteten som et eksklusivt vestligt fænomen været særligt påtrængende. Var og er moderniteten noget, der skulle og skal udbredes, overtages, afvises eller eventuelt reformuleres som alternative ikke-vestlige måder at være moderne på? Eller var og er moderniteten et globalt fænomen med væsentlige rødder uden for Vesten?

Mellemværendet med modernitetsforestillingerne har imidlertid ikke blot været et rent teoretisk anliggende. Tværtimod har modernitetsforestillingerne formet, hvorledes stater og andre aktører har handlet gennem praktisk udfoldelse af moderniseringsbestræbelser. Temanummeret undersøger derfor også, hvad modernitetsforestillingerne er blevet anvendt til i konkrete historiske sammenhænge. Denne tilgang til moderniteten tilbyder en analytisk vej til at udforske forbindelserne mellem diskursive niveauer og samfundsmæssige forandringsprocesser.

En afgørende inspirationskilde til i dette temanummer er antropologen James C. Scotts indflydelsesrige og omdiskuterede nyklassiker, *Seeing like a State. How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed* fra 1998. Flertallet af temanummerets artikler forholder sig på forskellig vis til Scott; nogle ved at anvende Scotts tilgang som analytisk model, andre ved at modificere modellen eller ved at imødegå eller kritisere hans tilgang. Derfor fremhæver vi i det følgende hovedlinjerne i Scotts analyse og præsenterer, hvorledes de enkelte artikler forholder sig til Scott og til temaets overordnede spørgsmål om relationerne mellem modernitetsforestillinger og moderniseringsbestræbelser.

I *Seeing like a State* analyserer Scott en række fejlslagne statslige moderniseringsbestræbelser; fra etableringen af videnskabeligt skovbrug i Preussen i sidste

10 Gumbrecht: 'Modern, Modernität, Moderne'.

del af 1700-tallet, over anlæggelsen af byer som Brasilia, til landsbrugskollektiveringer i mellemkrigstidens Sovjet og oprettelsen af mønsterlandsbyer (*Ujaa-mas*) i 1970'ernes Tanzania. Fælles for disse stort anlagte moderniseringsbestræbelser var en ambition om at forbedre samfundet gennem centralistisk planlagte statsindgreb. De var også fælles om at slå fejl. Ifølge Scott kan sådanne bestræbelser udvikle sig til regulære katastrofer, når der er et sammenfald mellem en række elementer. For det første at der implementeres en række "statssimplifikationer," hvorigennem et fænomen eller område gøres "læsbart" i abstrakte kategorier og beredes til planlægning, styring og ekspertindgreb gennem eksklusion af lokale videns- og praksisformer. For det andet eksistensen af højmodernistisk ideologi i form af en overdreven tro på, at videnskabeligt funderet ekspertviden rationelt kan forme samfundets sociale liv. Højmodernistiske modernitetsforståelser har gjort sig gældende i en række sammenhænge. For at ideologien kan lede til samfundsmæssige katastrofer på fuld skala forudsættes ifølge Scott for det tredje også eksistensen af en stærk, autoritær stat, der kan implementere de højmodernistiske ambitioner samt for det fjerde, at civilsamfundet er svagt organiseret og ude af stand til at bekæmpe og modstå statens tiltag.¹¹

Med temanummerets begreber kan højmodernisme forstås som en historisk indflydelsesrig modernitetsforestilling, der af Scott karakteriseres som

a strong, one might even say muscle-bound, version of the self-confidence about scientific and technological progress, the expansion of production, the growing satisfaction of human needs, the mastery of nature (including human nature), and, above all, the rational design of social order commensurate with the scientific understanding of natural laws.¹²

Kontrasten til højmodernisme betegner Scott med et låneord fra græsk som *metis*; lokalt funderet viden, der ikke passer ind i højmodernismens besyngelse af ekspertviden, men som rummer et ofte overlegent kendskab til de sociale og biologiske vilkår i et givent system eller område. Ifølge Scott tilsidesættes *metis* i ekspert- og statsdrevne moderniseringsbestræbelser, der ligefrem vinder legitimitet i kraft af undertrykkelsen af lokalt funderet viden og praksis.¹³

Staten er den centrale aktør i Scotts analyse, der er koncentreret omkring en bestemt historisk periode, hvor autoritære stater stod særligt stærkt som bærende og udøvere af højmodernistiske ambitioner. Denne periode kulminerede ifølge Scott mellem 1880-1960; men, som han understreger i et interview, der er foretaget i anledning af og bringes i dette nummer af *temp*, er der stor geografisk variation. Europas forelskelse i højmodernismen led således ifølge Scott allerede et

11 Scott: *Seeing like a State*, 82-103.

12 Scott: *Seeing like a State*, 4.

13 Scott: *Seeing like a State*, 309-341.

knæk med 1. verdenskrigs industrialiserede krigsførelse, mens den varede læn- gere i USA og i en række udviklingslande først og fremmest var et postkoloniale fænomen.

Scotts fokus rejser spørgsmålet om perspektivets anvendelighed på analyser af aktører, der ikke falder under kategorien af autoritære stater. I den skarpsindige artikel 'Seeing like an Oil Company' har antropologen James Ferguson påpeget, at Scotts perspektiv er forbilledligt til at analysere statssocialisme og modernistiske udviklingsstater, men at det er mindre velegnet til at analysere en nutidig verden af nedbarberede post-udviklingsstater og stadig mere magtfulde globale selskaber. Eksempelvis er udviklingen i store dele af det globale syd i dag ikke karakteriseret ved "statssimplifikationer" og opbygningen af læsbare, homogene nationale koordinatsystemer, men derimod ved etableringen af enklaver, interessezoner og 'gated communities' i territorier, der ellers overlades til svage stater og humanitære organisationers mere sporadiske indgreb. Der er således, ifølge Ferguson, behov for at videreudvikle på Scotts begrebsapparat for at håndtere andre kontekster og aktører end autoritære højmodernistiske stater.¹⁴

En række bidrag i dette temanummer udstrækker – og afsøger grænserne for – Scotts model. Mest tro mod Scotts model er Mads Yding i sin artikel om udviklingsprojekter, der blev iværksat i fiskerisektoren i Kenyas Turkana provins i 1970'erne af den norske stats udviklingsbistandsorgan NORAD. NORADs projekter var præget af den form for ekspertbaseret planlægningshybris, der ifølge Scott karakteriserer højmodernismen, men uden at organisationen havde den autoritære stats fulde magtapparat og voldsmonopol. Dette gør det til en interessant test-case for en bredere anvendelse af Scotts analyseapparat.

Hvidtfeldt og Kjærgaard anvender i deres analyse af moderniseringsbestræbelser i Grønland 1950-1979 også Scotts begreb om højmodernisme. Begrebet suppleres med det, de med inspiration fra videnskabs- og teknologisociologien, betegner som hybridmodernisering. Hybridmodernisering opstod i den vekselvirkning, der løbende foregik mellem på den ene side den danske grønlandspolitikens tendens til centralistisk højmodernistisk planlægning og på den anden side reaktionerne på de konkrete projekter, der blev iværksat i Grønland i årtierne frem mod indførelse af hjemmestyret.

Birgit Løgstrup analyserer landboreformerne i Danmark i sidste halvdel af 1700-tallet. De har været genstand for en omfattende dansk historiografi, men Løgstrup bruger Scotts begrebsapparat til levere en anderledes tolkning. Landboreformerne bliver i hendes analyse til et eksempel på en omfattende reformproces – en moderniseringsbestræbelse – der faldt heldigt ud, fordi man undgik nogle de fejltagelser, som Scott advarer mod. Løgstrups artikel kan derfor på en

14 Ferguson: 'Seeing like an Oil Company'.

gang læses som en bekræftelse af Scotts synspunkt og et korrektiv til det negative portræt af staten i *Seeing like a State*.

Jacek og Andersen analyserer en klassisk Scott case; byplanlægning og omstrukturering af Moskva i mellemkrigstiden, herunder anlæggelsen af byens nye "højmoderne" metro. Men de modificerer Scotts model ved at vende den på hovedet. Hvor Scott fokuserer på processerne, hvorigennem stater "synliggør" et territorium og en befolkning med henblik på interventioner, er Jacek og Andersen optaget af, hvorledes staten præsenterer sig for sin befolkning gennem sine højmoderne projekter. Her er det ikke staten, der ser, men staten der skal ses.

Scott fokuserer på ligheder på tværs af kapitalistiske, socialistiske og fascistiske moderniseringsbestræbelser; men Jacek og Andersens analyse af Sovjetstatens højmoderne vision åbner for en principiel diskussion af forskelle i mellemkrigstidens højmodernistiske ideologiske formationer. Det er en diskussion som Christian Skov også indskriver sig i med sin analyse af den danske konservative politiker og digter Povl Drachman. Med inspiration fra historikeren Jeffrey Herf anvender Skov begrebet om 'reaktionær modernisme' om Drachmans modernitetsforestilling, der kombinerede begejstring for det tekniske fremskridt med en afskrivning af oplysningstidens liberale politiske idealer.

En kritik af Scott har været, at hans bastante skelnen mellem lokalt forankret *metis* og centralistisk ekspertvælde overser en række andre grupper, der også medvirker til radikale og problematiske samfundsændringer. Som Tania Murray Li har påpeget, så udfoldes højmodernistiske bestræbelser ofte på tværs af det binære skel, der opereres med i *Seeing like a State*:

Rather than etch their visions of improvement on the landscape by constructing orderly farms and resettlement sites, these schemes work on and through the practices and desires of their target populations. Their proponents are not only the state apparatus but also an array of authorities, including the so-called nongovernmental organizations.¹⁵

På baggrund af en bred læsning af Scotts forfatterskab udfolder Rud og Ivarsson i deres bidrag en beslægtet kritik. De fokuserer på Scotts statsbegreb, som de finder for indskrænket, og argumenterer for, at Scotts statsforståelse skal suppleres med governmentaltitetsperspektiver, der – bl.a. inspireret af Michel Foucaults sene forfatterskab – ser staten som et omløbspunkt for samfundsstrømninger snarere end som et udgangspunkt for samfundsmagten. Højmodernisme er fra dette perspektiv i højere grad et produkt af processer i staten end udgangspunktet for dens ageren.

15 Li: 'Beyond the State', 383.

Jung og Sinclairs bidrag ligger et stykke fra Scotts analysemodel; men søger til gengæld ligesom Rud og Ivarsson inspiration i Foucaults begreb om governmentalitet. Gennem en analyse af den religiøse og sociale bevægelse Hizb ut-Tahrir undersøges, hvordan magt fungerer i moderne samfund. For Foucault er det karakteristisk for moderniteten, at individet er dømt til at skabe sit selv gennem opdragelse til selvdisciplinering. Styringen af moderne individer sker ikke blot gennem ydre tvang og påvirkninger men også gennem selvpåførte restriktioner. Hizb ut-Tahrir analyseres som et eksempel på en moderne form for muslimsk governmentalitet, der udøver magt gennem eksterne og internaliserede disciplinerings-teknikker. Bag denne magtudfoldelse står der ingen stat, højst et ønske om at skabe en fremtidig islamisk stat. Med dette perspektiv på organisationen udfordrer artiklen også en klassisk moderniseringsteoretisk forestilling om modernitet og sekularisering som et nulsumspil, hvor modernitet gradvist erstatter religion.

Ifølge Scott er højmodernisme en vestlig eksport: "It originated, of course, in the West, as a by-product of unprecedented progress in science and industry" som det formuleres i *Seeing like a State*.¹⁶ I den forstand er Scotts modernitetsforståelse konventionelt eurocentrisk. Spørgsmålet om forholdet mellem moderniteten, vesten og resten tages til gengæld op til kritisk refleksion i Brimnes og Andersens bidrag, der afslutter temanummeret. Artiklen tager afsæt i en læsning af sociologiens, antropologiens og historievidenskabens nyere diskussion af modernitetsbegrebets analytiske potentialer. Inspireret af Afrika- og kolonihistorikeren Frederick Cooper distancerer de sig fra en analysestrategi, der anvender modernitet som en analytisk kategori og anbefaler, at man i stedet tilgår begrebet som en aktørkategori. Den anbefaling falder fint i tråd med temanummerets overordnede bestræbelse på at undersøge forbindelsen mellem modernitetsopfattelser og moderniseringsbestræbelser; men deres gennemgang af konkrete historiefaglige analyser af forestillinger om moderniteten uden for vesten viser, at der er væsentlige teoretiske og metodiske udfordringer forbundet hermed. Også inden for historiefaget kalder 'moderniteten' fortsat på såvel teoretisk afklaring som empirisk afprøvning.

Dette temanummer er redigeret af Casper Andersen, Niels Brimnes og Nils Arne Sørensen.

CASPER ANDERSEN

LEKTOR, PH.D

INSTITUT FOR KULTUR OG SAMFUND – IDÉHISTORIE

AARHUS UNIVERSITET

IDECA@CAS.AU.DK

¹⁶ Scott: *Seeing like a State*, 4.

NIELS BRIMNES
LEKTOR, PH.D
INSTITUT FOR KULTUR OG SAMFUND – HISTORIE
AARHUS UNIVERSITET
HISNB@CAS.AU.DK

LITTERATUR

- American Historical Review, Roundtable: 'Historians and the question of "Modernity", Introduction', *American Historical Review*, 116 (3), 2011, 631-37.
- Bauman, Zygmunt: *Modernity and the Holocaust*, Cambridge: Polity Press, 1989.
- Berman, Marshal: *All That Is Solid Melts into Air. The Experience of Modernity*, New York: Verso, 1982.
- Daedalus, 'Early Modernities', 127 (3), 1998.
- Daedalus, 'Multiple Modernities', 129, (1), 2000.
- Ferguson, James: 'Seeing like an Oil Company', *American Anthropologist*, 107 (3), 2005, 377-382.
- Gluck, Carol: 'The End of Elsewhere. Writing Modernity Now', *American Historical Review*, 116 (3), 2011, 676-87.
- Gumbrecht, Hans Ulrich: 'Modern, Modernität, Moderne'. Reinhart Koselleck, Werner Conze, Otto Brunner (red.), *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Wörterbuch zur politisch-soziale Sprache*, bd. 4, Stuttgart: Klett-Cotta, 1978, 93-131.
- Islamoglu, Huri and Peter C. Perdue: *Shared Histories of Modernity: China, India and the Ottoman Empire*, London: Routledge, 2009.
- Li, Tania Murray: 'Beyond the State and Failed Schemes', *American Anthropologist*, 107 (3), 2005, 383-394.
- Marx, Karl & Friedrich Engels: *Udvalgte Skrifter i to bind*, Bd. 1, København: Tidens Forlag, 1952.
- Schanz, Hans-Jørgen: 'Hvad er Modernitet?'. I O. Høiris og T. Ledet (red.), *Modernitetens Verden*, Aarhus: Aarhus Universitetsforlag 2009, 33-40.
- Scott, James C.: *Seeing like a State. How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed*, New Haven: Yale University Press, 1998.
- Stiglitz, J.: 'Towards a New Paradigm for Development', 9th Raul Prebisch Lecture, UNCTAD, Geneva, 19 October 1998. <http://unctad.org/en/Docs/prebisch9th.en.pdf> (6.3.2016).
- Wagner, P.: 'Modernity: History of the Concept', *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*, Oxford: Pergamon 2001, 9949-55; <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/B0080430767001339> (15.3.2016).